

IV. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

УДК 811.161.2'28:391(045)

DOI 10.31652/2521-1307-2020-29-71-80

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА НАЗВ ПЛЕЧОВОГО ОДЯГУ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Тетяна Бобер

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Україна, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81

e-mail: tbobier@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4151-7412

У статті проаналізовано назви плечового одягу, зафіксовані в середньонаддніпрянських говірках, визначено семантичну структуру лексем, диференційні ознаки, особливості словотворення. Мета дослідження – репрезентувати назви плечового одягу, зафіксовані в сучасних середньонаддніпрянських говірках, словниках та збірниках діалектних текстів, з'ясувати особливості їхнього репертуару, його динаміки та функціонування в мовленні діалектоносіїв. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні описового, компонентного та зіставного методів аналізу фактичного матеріалу. Результати дослідження свідчать про часткову втрату репертуару назв плечового одягу, перехід їх у пасивний словник мовців. Наукова новизна полягає в репрезентації лексико-семантичної групи назв плечового одягу в середньонаддніпрянських говірках, вивченні її репертуару та його динаміки. У зв'язку із виходом із вжитку окремих реалій їхні назви вже архаїзовані та перейшли в пасивний словник мовців старшого віку, причому частину з них уже забуто. У перспективі потрібно дослідити етимологію, мотиваційні ознаки, що лягли в основу окремих назв, розширити їхній репертуар, визначити принципи номінації та просторове варіювання назв плечового одягу в середньонаддніпрянських говірках південно-східного наріччя.

Ключові слова: тематична група лексики, назви одягу, взуття та прикрас, середньонаддніпрянські говірки, лексема, диференційна ознака.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ГРУППА НАЗВАНИЙ ПЛЕЧЕВОЙ ОДЕЖДЫ В СРЕДНЕПОДНЕПРОВСКИХ ГОВОРАХ

Татьяна Бобер

Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого

Украина, г. Черкассы, бул. Шевченко, 81

e-mail: tbobier@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4151-7412

В статье проанализированы названия плечевой одежды, зафиксированные в среднеподнепровских говорах, определено семантическую структуру лексем, дифференциальные признаки, особенности словообразования. Цель исследования – представить названия плечевой одежды, зафиксированные в современных

среднеподнепровских говорах, словарях и сборниках диалектных текстов, выяснить особенности их репертуара, его динамики и функционирования в речи носителей диалекта. Методология исследования основана на сочетании описательного, компонентного и сопоставимого методов анализа фактического материала. Результаты исследования свидетельствуют о частичной потере репертуара названий плечевой одежды, переход их в пассивный словарь говорящих. Научная новизна заключается в репрезентации лексико-семантической группы названий плечевой одежды в среднеподнепровских говорах, изучении ее репертуара и динамики. В связи с выходом из употребления отдельных реалий их названия уже архаизированные и перешли в пассивный словарь говорящих старшего возраста, причем часть из них уже забыто. В перспективе необходимо исследовать этимологию, мотивационные признаки, которые легли в основу отдельных названий, расширить их репертуар, определить принципы номинации и пространственное варьирование названий плечевой одежды в среднеподнепровско говорах юго-восточного наречия.

Ключевые слова: тематическая группа лексики, названия одежды, обуви и украшений, среднеподнепровско говора, лексема, дифференциальный признак.

LEXICAL-SEMANTIC GROUP OF NAMES OF TOPWEAR ITEMS IN THE MID-UPPER DNEIPEP PATOIS

Tetiana Bober

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

Shevchenka Street, 81, Cherkasy, Ukraine,

e-mail: tbobier@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4151-7412

Introduction. *The article analyzes the names of the topwear items, recorded in the Mid-Upper Dnieper patois. The author defines the semantic structure of tokens as well as respective differential features and features of word formation.*

The purpose of the research is to represent the names of topwear items recorded in modern Mid-Upper Dnieper patois, dictionaries and collections of dialect texts, to find out the peculiarities of their repertoire, its dynamics and functioning in the language of dialect.

The research methodology is based on the combination of descriptive component and comparative methods of analysis of the material given.

The results of the research indicate a partial loss of the repertoire of the names of topwear items, their transition into a passive vocabulary of speakers.

The scientific originality is to represent the names of the lexical-semantic group of topwear items in the Mid-Upper Dnieper patois, to study its repertoire.

Conclusion. *Due to the outdated use of certain realities, their names have already been archived and passed into the passive vocabulary of older speakers or have been forgotten altogether. In the long term it is necessary to study the etymology, the motivational traits that formed the basis of individual names, to expand their repertoire and determine the principles of nomination and spatial variation of the names of topwear items in the Mid-Upper Dnieper patois of the southeast dialect.*

Keywords: thematic group of vocabulary, topwear items, footwear and accessories, token, the Mid-Upper Dnieper patois, differential sign.

Одним із актуальних завдань сучасної лінгвістики є дослідження динаміки словникового складу говірок, адже суспільно-економічний та соціально-культурний розвиток суспільства спричинює значні зміни в традиційному лексиконі українців. В останні десятиліття відчутно зросла увага до діалектного мовлення, системне вивчення якого представлено в працях П. Гриценка, Г. Аркушина, К. Глуховцевої, І. Гороф'янюк, Г. Гримашевич, Г. Мартинової, Т. Щербини та інших вітчизняних і зарубіжних мовознавців. Найбільш динамічним, порівняно з іншими структурними рівнями, вважають словниковий склад діалектної мови, що детермінує трансформацію її структури й семантики [5, с. 261]. Лексику середньонаддніпрянських і суміжних із ними говірок від середини ХХ століття представлено в дослідженнях В. Ваценка [2], Ф. Непійводи [7], А. Очеретного [8], Г. Мартинової [6], Т. Щербини [10], Т. Тищенко [9], Н. Жуган [4].

У контексті сучасної парадигми досліджень тематична група назв одягу, взуття та прикрас середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя потребує фіксації та глибокого аналізу, оскільки вивчена нерівномірно на тлі інших діалектів української мови. Одяг є невід'ємним атрибутом життя людини, адже його назви зазнали змін і трансформацій у зв'язку з розвитком людства та різними соціокультурними явищами. Частина лексем архаїзована та перейшла до пасивного словника мовців. Аналіз мовлення представників старшого покоління, у якому збережено раритетні діалектні явища на різних мовних рівнях, свідчить про зникнення з лексичної системи говірки значної кількості назв, переосмислення, звуження чи розширення їхньої семантики, що зумовлено втратою багатьох реалій чи зменшенням обсягу знань про них. Етнографічні студії про походження, призначення та побутування одягу на різних часових зрізах охоплюють усі регіони України (праці П. Чубинського, Ф. Вовка, Г. Маслової, О. Воропая, Т. Ніколаєвої, Г. Стельмашук, К. Матейко). Із погляду лінгвістики згадувана тематична група досліджена на діахронному (Г. Войтів, Г. Миронова) та синхронному (Ф. Бабій, Л. Пономар, Н. Пашкова, Г. Гримашевич, Т. Щербина та ін.) рівнях. Зауважимо, що побутова лексика середньонаддніпрянських говірок також перебуває в полі зору діалектологів, зокрема Г. Мартинова вивчала її з метою визначити подільсько-середньонаддніпрянську межу, а Т. Щербина дослідила склад, семантичну структуру та географію назв одягу, взуття, головних уборів та прикрас у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя [10]. Відсутність повного системного та просторового аналізу тематичної групи назв одягу, взуття та прикрас із говірок Середньої Наддніпрянщини зумовлює **актуальність** пропонованої розвідки.

Мета нашої розвідки – репрезентувати назви плечового одягу, зафіксовані в сучасних середньонаддніпрянських говірках, словниках та збірниках діалектних текстів, з'ясувати особливості їхнього репертуру, його динаміки та функціонування в мовленні діалектоносіїв.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ґрунтом для написання статті стали лексичні матеріали, записані в польових умовах на основі розширеного питальника Й. Дзензелівського від інформантів старшого покоління (1930–1940-і р. н.), що є корінними жителями Черкаської, Київської, Полтавської та Кіровоградської областей.

У словнику полтавських говорів В. Ваценка (Ващенко), виданому пів століття тому, засвідчено назви плечового одягу, які фіксуємо і в сучасних середньонаддніпрянських говірках Черкащини та Київщини: *кобе^н'ак* 'теплий верхній одяг із накидкою на голову від холоду та дощу': *бу^ли кобин^{'а}'ки / ви од дош^{'ч}у над^{'і}вайите плашч / а то / коби^{'н}'ак* (Тш); *кур^{'т}а* 'короткий теплий одяг', *ма^{'н}'іжка* 'манишка, пришита до чоловічої сорочки', *о^{'с}'інка* 'короткий жіночий одяг на ваті', *п^{'і}допл^{'і}чка* 'вид коротенького нижнього одягу', *са^{'ч}'ок*

‘короткий жіночий одяг на ваті, жикет’, ¹у¹сики, ¹в¹у¹сики ‘складки на верхньому одязі’, ¹у¹ста¹вка, ¹в¹у¹ста¹вка ‘вшиті, вставлені шматки полотна на рукавах жіночої сорочки’, ¹чо¹х¹ли ‘манжети на рукавах одягу’.

В українській діалектології мовознавці класифікують лексику на позначення плечового одягу за різними диференційними ознаками, що зумовлює виокремлення спільних і відмінних груп лексем. Наприклад, Г. Березовська, яка вивчала назви одягу та взуття в східнопоміських говірках, вирізняє за ДО «функціональне призначення» лексико-семантичну групу (ЛСГ) назв спіднього та нагрудного одягу [1]. О. Гавадзин вирізняє в говірках Покуття за ДО «місце розташування на тілі людини» ЛСГ назв плечового одягу, що відображають диференціацію реалій за кількома ознаками: «стать», «наявність чи відсутність рукавів», «довжина», «матеріал» [3]. Т. Щербина класифікує назви одягу на підставі функціональної спільності реалій: назви сорочки та її деталей; назви чоловічого костюма; назви жіночого одягу, який носять поверх сорочки; назви верхнього одягу [10, с. 19].

У матеріалі, записаному нами польовим методом, для номінації плечового одягу релевантні ДО «стать», «наявність / відсутність рукавів», «довжина», «матеріал», «місце носіння на тілі», «час носіння». Зокрема, опозицію сем ‘жіноча натільна білизна або одяг, що надягають поверх білизни, для верхньої частини тіла’: ‘чоловіча натільна білизна або одяг, що надягають поверх білизни, для верхньої частини тіла’ в більшості говірок реалізовано однією лексемою: *со¹роч¹ка* (Пд, Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл, МК, Ан, Пщ, Іс, Кн, Кнт, Кр, Млн, Дв, Дм, Тш, Дб, Ів, Гр, Пр, Стб, Грб, Др, Яс), лише в кількох говірках засвідчено протиставлення лексем *со¹роч¹ка* : *ру¹ба¹шка* (Пщ, Іс, Пр, Вг).

Різновиди чоловічої та жіночої сорочки диференціюють за матеріалом виготовлення – *полот¹н¹ана со¹роч¹ка* (Пщ, Бг, Лк, Мл, МК, Ан, Іс, Кн, Дв, Дм, Тш, Дмн, Пр, Др), *со¹роч¹ка із полот¹на* (Гл, Кн, Тш, Гр), *со¹роч¹ка з кал¹ін¹кору* (Пщ, Гр), *трико¹тажна со¹роч¹ка* (Дн), *хол¹това со¹роч¹ка* (Мл), *со¹роч¹ка із л¹ону // про¹ста со¹роч¹ка* (Гр), *со¹роч¹ка з с¹ірого полот¹на* (Стб), *со¹роч¹ка з б¹ілого то¹нен¹кого полот¹на*; за кольором – *б¹іла со¹роч¹ка // б¹ілен¹ка со¹роч¹ка* (Вг); за особливостями виготовлення та крою – *со¹роч¹ка з довгим рука¹вом* (Гр, Вг), *со¹роч¹ка з довгими рука¹вами* (Стб), *со¹роч¹ка до гест¹ки* (Мл), *со¹роч¹ка до гесточ¹ки* (Кнт), *со¹роч¹ка до пухлик¹ів* (Дв), *со¹роч¹ка до уст¹авки* (Кнт), *уст¹авки та¹к¹і* (Дм), *т¹кана со¹роч¹ка* (Грб, Вг); за оздобленням – *со¹роч¹ка з р¹ушками* (Гл), *бух¹ти на рука¹в¹і* (Гр), *ме¹решка на со¹роч¹ці* (Ів), *к¹в¹ітки по рука¹вах* (Ір), *рука¹ва вишит¹і // в пол¹іх повишиване* (Ів), *у пол¹ах вишите* (Дв), *без гудзик¹ів // дві поворозочки* (Стб), *вишит¹і ц¹в¹іточки* (Вг); за особливостями носіння – *ш¹ведка* (Млн), *тен¹іска* (Млн, Яс), *бизру¹кавка* (Млн), *со¹роч¹ка на випуск* (Гр). Сему ‘вишита сорочка’ реалізовано словосполученням *вишит¹а со¹роч¹ка* (Мл, МК, Кн, Кнт, Дв, Дм, Дб, Ір, Ів, Пр, Стб) та універбатами *виши¹ванка // гу¹цулка* (Дн, Млн). Поряд із назвами сорочки в мовленні діалектоносіїв функціонують лексеми, що позначають її елементи: ‘нагрудник, пришитий або пристебнутий до чоловічої сорочки’ – *ма¹нишка* (Лк, Бг, Пд, Кр, Млн, Дв, Дм, Ір, Пр, Ів, Гр), *ма¹н¹ішка* (Стб), *ма¹н¹іжеч¹ка* (Вг) *вс¹тавка вишита* (Мл), *уст¹авка* (Гр), *ласто¹виц¹а* (Гр); ‘простір між грудьми і одежею, яка до них прилягає’ – *пах¹ва* (Дн), *пазуха* (Бг, Кн, Млн, Ів, Гр); ‘частина сорочки, що облягає шию’ – *ком¹ір* (Пд, Дн, Мл, Дв, Ів, Яс), *комир* (Лк, Дм, Бг), *комире¹ц¹* (Лк, Кр), *ворот¹н¹ік* (Гл, Іс), *ворот¹ник* (Пр), *воротн¹іч¹ок* (Млн), *воротни¹ч¹ок* (Гр); ‘вставка в чоловічій сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини’ – *п¹ідопл¹іч¹ка* (Пщ), *п¹ідк¹ладоч¹ка* (Бг); ‘вилога, закарваш рукава сорочки, блузки тощо’ – *ман¹жет* (Пд, Бг, Іс, Кр, Млн, Ів), *ман¹жетик* (Стб), *ч¹охла* (Дн, Лк, Бг, Мл, Кн, Кнт, Ів), *ч¹охла* (Кр), *ч¹ухла* (Гр, Пр).

Не втрачає актуальності легкий короткий (переважно нижче пояса) жіночий одяг позначуваний у середньонаддніпрянських говірках лексемами *кофта*, *блузка* та їхніми фонетичними і словотвірними варіантами: *кофта* (Млн), *кохта* (Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл, Ан, Кр, Млн, Кнт, Дв, Ст, Дб, Тш, Пр, Вг, Др, Стб, Грб), *кохточка* (Пд, Пщ, Дн, Лк, Дмн, Ів, Вг), *блузка* (Дн, Пд, Кнт, Дв), *блузочка* (Бг, Дмн), *бл'узо* (Др). В одній говірці фіксуємо назву *матросочка* (Ів). Мовці вирізняють найменування за характерними ознаками цього одягу: за ДО «фасон» – *кругла кохта* (Гл), *кохта з карманами* (Гл, Дв), *кохта з крил'цями* (Дн), *кохта з рукавами* (Кнт, Др), *кохточка рукав фонарик* (Дн), *кохта до коротеньких рукав* (Бг), *кохта з куцен'ким рукавом* (Ан), *кохта до довгого рукава* (Мл, Дв), *кохта із довгим рукавом* (Ан), *кохта без рукав* (Ст), *кохта до гудзика* (Вг), *кохточка до пояса* (Пд), *йапонка* (Млн), *йапоночка* (Дн), *бобочка* (Кнт); за ДО «матеріал виготовлення» – *кохта з холста* (Бг, Пщ), *сиц:ева кохта* (Дн, Лк, Др), *сич:икова кохта* (Пр), *штанина кохта* (Дн, Др), *шовкова кохта* (Вг), *байкова кохта* (Др), *кохта з кривдишину* (Дн), *кохта з крипжор'жету* (Дн), *кохта з полотна* (Вг), *полот'яна кохта* (Вг), *легка кохта* (Кнт); за ДО «оздоблення» – *виц'яцкувана кохта* (Дв), *модна кохта* (Ан), *гарна кохта* (Ст), *розкошина кохта* (Ст), *кохта обложина стрічкою* (Дв), *вишита кохта* (Стб); за ДО «колір, забарвлення» – *біла кохта* (Стб), *біленька кохта* (Вг, Грб), *цвіт'яна кохта* (Вг), *кохта цвіт'яна* (Вг).

Сему 'жіночий одяг, верхня частина якого (кофта) становить єдине ціле з нижньою частиною (спідниця)' реалізовано лексемою *плат':а* (Пд, Дн, Гл, Бг, Іс, Кр, Млн Дв, Ір, Дмн, Тш, Дб, Ст, Гр, Пр, Ів, Грб, Др), її фонетичними та словотвірними варіантами *плат'а* (Лк), *плат'ачко* (Гл, Ст, Ів, Пр, Стб), *плат':ачко* (Кн, Дм, Дмн, Дб, Ів, Гр, Вг). Різновиди зазначеної реалії позначають складені назви, що виникли за диференційною ознакою «оздоблення» – *плат':а з р'ушами* (Дн), *плат':а з л'енточками* (Дн); «забарвлення» – *плат':а шотланкове* (Дн), *плат':а кл'еточками* (Стб), *плат':а в кв'ітках* (Дб); «колір» – *плат':а біла* (Дб), *плат':а біленька* (Гр), *плат':а коричнева* (Пд), *плат':ачко сім'яна* (Кн), *плат':а розова* (Дб), *плат':ачко розовенька* (Кн); «матеріал» – *плат':а сиц:ева* (Лк, Дв), *плат':ачко сиц:евен'ке* (Вг), *плат':а прости* (Бг), *плат':а простенька* (Бг), *плат':а ширст'яна* (Дн, Грб), *плат':а кривдишинове* (Дн), *плат':а кривдишинове* (Дв), *плат':а саржове* (Дн), *плат':а шовкове* (Пр), *плат':а штанина* (Пр, Грб), *плат':а в'їт'яна* (Грб); «особливості крою» – *плат':а тит'яночка* (Бг), *плат':ачко тит'яночко* (Гр), *плат':а з ком'юром* (Пд), *плат'ачко широкі* (Пр), *плат':а широч'яна* (Гл), *плат'ачко вузенька* (Пр), *плат':а до довгих рукав* (Бг), *плат':а з д'їн:им рукавом* (Гл), *плат':а на кокетки* (Млн), *пл'іс'їровка* (Грб), *пл'іс'їрочка* (Стб), *плат'ачко у гармошку* (Стб), *плат':а кліночками* (Ір), *плат':а п'їлочками* (Ір). Сему 'смужка тканини, зібрана в складки і пришита до сукні' реалізовано назвами *ст'ожичка* (Бг), *оборка* (Бг), *р'ушики* (Млн), *окантовка* (Млн). Із розповідей інформантів засвідчуємо, що плаття в сільській місцевості з'явилися в 20-х роках ХХ століття і були переважно в представників інтелігенції: *перш і плат':а побачили наші і л'уди на учити'лях* (Гр).

Лексему *корсет* мовці переважно вживають на позначення верхнього жіночого одягу – безрукавки, пошитої в талію з кольорової тканини: *карсет* (Пщ, Пд, Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл, Кн, Кнт, Кр, Дв, Ст, Дмн, Дб, Тш), *кисет* (Ір, Ів, Грб), *корсетка* (Гр), *терсет* (Яс), *горсет* (Стб). Назви розрізняють за ДО «особливості крою» – *карсет у три склатки* (Лк), *карсет з усами* (Кнт), *плат'ус'ів* (Кнт), *карсет до шир'їти'ус'ів* (Пд), *в'їс'їм'ус'ів* (Кн), *з'їбране до устик'ів* (Ів, Гр) *р'ас'їними зборами* (Кн), *розкл'їшон:ий* (Ір, Грб), *прит'їон:ий* (Грб), *карсет биз рукав* (Дн), *карсет биз рукав'ів* (Гл, Кн, Ст, Ів, Ір), *карсет*

биз рука¹ва (Лк), кир¹сет б¹риликом (Грб), ¹з:аду ск¹латки (Дн), ск¹латки та¹к і (Яс), ¹з:аду ¹уси (Дмн), ¹гудзик ів два р¹ади (Ст); «призначення» – кар¹сет дл¹а п¹разника (Пд), кар¹сет на п¹разник (Бг), у вих ід¹ний (Гл), йак іде в ¹церкву (Ст), йак зилена ни¹д іл¹а (Дв), кор¹сетка с¹в ат¹кова (Гр), кор¹сетка дл¹а ро¹боти (Гр), шоб бут¹ п¹ід т¹агнути (Кр); «матеріал виготовлення» – ¹рипсовий кар¹сет (Дн, Кнт, Дм), ди¹белий шовк (Дн), ш¹тапел¹ний кар¹сет (Дв), кор¹сетка із са¹т іну (Гр); «колір» – зилений кар¹сет (Мл, Дв), ко¹рич невий кар¹сет (Кнт), голу¹бий кар¹сет (Дв), ¹ч орний гор¹сет (Стб), ¹ч орний кар¹сет (Ст), ¹ч орний кир¹сет (Ів); «наявність / відсутність візерунка» – кар¹сет у к¹в іточ¹ку (Кнт), кар¹сет у ц¹в іточ¹ок (Кнт), кор¹сетка ви¹шивана (Гр), кир¹сет ви¹шитий (Грб). Зрідка інформанти використовують лексему кар¹сет із її прямим значенням ‘широкий пружистий пояс, який носять під сукнею для стягування талії, надання стрункості фігурі’: шоб бут¹ п¹ід т¹агнути (Кр). У давнину корсетки одягали на свято: це йак зилена ни¹д іл¹а п¹іходить / то обов¹яз¹ково кар¹сети / ви¹шит і со¹роч¹ки (Дв). Люди із великою шаную ставилися до одягу, берегли його в скрині, хоча, як зазначають інформанти, сьогодні деякі елементи одягу втратили велику матеріальну цінність: це на великий п¹разник / а ти¹пер м¹іл із іла // (Тш).

До довгого плечового жіночого одягу належить юпка ‘верхній жіночий одяг у вигляді довгої корсетки (переважно з рукавами)’: ¹йупка (Пщ, Дм, Бг, Лк, Дн, Пд, Ан, Кн, Кнт, Дв, Кр, Дмн, Пр, Ів). Її назви розрізняють за ДО «довжина» – ку¹цен¹ка ¹йупка (Пщ), ¹нижч¹е кол¹ін (Дн), ¹довга ¹йупка (Дв, Дмн); «матеріал» – ват¹ана ¹йупка (Дм), шорс¹т¹ана ¹йупка (Ан), ¹йупка із тон¹кого сук¹на (Гр), ¹йупка з¹вати (Гр), з¹низу полот¹но / а з¹верху покр¹валос¹ са¹т іном (Гр); «особливості крою» – ¹йупка у ск¹латку (Гл), ¹з:аду ши¹рок і ск¹латки (Дн), ¹йупка ши¹роч¹ен¹ка (Ів), ¹йупка ск¹ладами (Ан), ¹йупка х¹валдойу (Ан), ¹йупка йак пал¹то (Гл, Кн), ¹йупка р¹ас¹на (Лк), ¹йупка р¹ас¹нен¹ка (Дв), ¹йупка до¹ус ів (Пд), ¹йупка із¹усами (Дв), ¹йупка п¹ід вусики (Ів), ¹йупка до¹пойаса мов жа¹кет (Пщ), ¹йупка з¹довгим рукавом (Дн), ¹йупка на п¹ідк¹лац¹:і (Гр); «колір» – ¹ч орна ¹йупка (Гл, Лк), ¹син¹а ¹йупка (Гл), ко¹рич¹нива ¹йупка (Лк). Не всі інформанти згадують такий різновид жіночого одягу, проте на запитання про реалію описують її так: ¹йупка ¹женс¹ка (Кр), сара¹х¹ван із пли¹чима (Бг), з¹роблине ¹наче жи¹кетом / а тут та¹койу х¹валдойу / та¹кими ск¹ладами / на кри¹жах ск¹ладками / і¹пувич¹ки (Ан), бач¹ит¹ йа ййй ¹бач¹ила / ¹з:аду ск¹ладами поск¹ладан¹і (МК), йак ¹пал¹то ¹ши¹йец¹:а / з рука¹вами (Кн). Юпку вважали елементом святкового одягу: ¹йупку / на празні¹ки / до ¹церкви (Дмн). Із розповідей старожилів довідуємося про додаткове призначення цього давнього одягу: йак ди¹тина на¹родиц¹:а / то к¹райом у ¹йупку / і понис¹ла // (Дв). У сучасних говірках фіксуємо зміну семантики лексеми юпка – ‘жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу’: ¹йупка (Гл, Бг, Млн, Ір, Дб, Ст, Гр, Пр, Ів, Вг).

Сема ‘жіночий короткий плюшевий осінній одяг’ реалізована лексемами: п¹л¹ушка (Лк, Млн, Кнт, Дв, Дмн, Тш, Ів), о¹с¹інка (Дв), о¹с¹інч¹ик (Грб). Цей елемент одягу користувався попитом у жінок та був досить популярним у II пол. ХХ століття: п¹л¹ушка / так йак ку¹х¹файка / а то к¹рашч¹е (Тш); та¹ке мн¹а¹кен¹ке / кра¹с¹іве бу¹ло (Дмн).

Сему ‘жіночий старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна’ реалізовано назвою с¹вита (Пщ, Пд, МК, Кр, Ст, Ів, Гр, Вг, Др, Грб) та її словотвірними варіантом – с¹витка (Ан, Ір, Ст, Гр). Назви с¹вити розрізняють за різними ДО: «розмір» – с¹вита ¹довга (Вг), с¹вита до кол¹ін (Вг); «особливості крою» – ¹з:аду складоч¹ки (Вг), заст¹ібалос¹ дог¹ори (Вг); «матеріал виготовлення» – с¹вита сук¹он:а (Вг); «колір» – с¹вита ко¹рич¹нева (Вг), с¹вита ¹ч орна (Вг). Свита виконувала захисну функцію від холоду: ¹ран¹ше ж с¹вити були / на¹д іне ту с¹виту та й¹каже / хот¹ кол¹іна ни¹мерзнут¹ (Ст).

Опозиція сем 'жіноча стьобана куртка на ваті' : 'чоловіча стьобана куртка на ваті' представлена лексемою *ку¹файка* (Дн, Ан, Пщ, Гл, Дм, Бг, Лк, Пд, МлКн, Мл, Іс) та її фонетичним варіантом *кух¹вайка* (Пщ, Пд, Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл, МК, Ан, Іс, Кр, Кн, Кнт, Млн, Дв, Дм, Тш, Ів, Пр, Гр, Грб, Стб, Др, Вг). За диференційною ознакою «спосіб виготовлення» розрізняють складені назви: *кух¹вайка на ¹ват'і* (Кн), *п'ід ¹низом ¹вата* (Млн), *'ватойу накл¹далос'* (Лк). В одній говірці фіксуємо універбат *'ватник* (Гр). У мовленні одного діалектоносія засвідчено час появи реалії: *'п'ісл'а вой'ни п'іш'ли кухвай'ки* (Ір).

Жіночий короткий верхній одяг, що наглухо застібається, представлено переважно назвами *'куртка* (Пщ, Бг, Кн, Кр), *'полу'куртка* (Кр), *'курточ'ка* (Пщ, Лк, Дв). У кількох говірках на позначення чоловічого верхнього короткого одягу фіксуємо лексеми *моск'вич'ка* (Млн, Гр), *лен'інг'радка* (Млн, Лк), *ту'журка* (Млн).

Сема 'верхній жіночий одяг простого крою з фабричного сукна' представлена лексемою: *са'ч'ок* (Пщ, Пд, Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл). У кількох говірках її диференціюють за матеріалом виготовлення: *са'ч'ок ¹ват'аний* (Гл), *ва'товий са'ч'ок* (Бг, Пд), *са'ч'ок на ¹ват'і* (Кн), *са'ч'ок з са'тину* (Дн), *са'ч'ок з ¹рубчику* (Дн).

Інформанти використовують однакові назви на позначення чоловічої одягу без коміра та рукавів, яку одягають під піджак чи інший верхній одяг, та жіночої одягу без рукавів, яку одягають на блузку або сукню, – *бизру'кавка* (Пщ, Гл, Іс, Мл, Пд, Бг, Млн, Дн, Тш), *жи'л'етка* (Пщ, Дн, Гр, Грб), *жи'л'отка* (Гл, Дм, Пд), *жи'л'оточ'ка* (Бг), *жи'л'еточ'ка* (Вг), *жи'л'от* (Кн), *т'ілог'р'ейка* (Бг), *душог'р'ейка* (Ст). Різновиди реалії позначають складені найменування: *бизру'кавка з кар'манами* (Гл, Іс, Мл), *бизру'кавка з кап'ушоном* (Млн).

Сему 'жакет, коротка жіноча одяга, яку носять поверх блузки або плаття' в досліджуваних говірках репрезентує лексема *жа'кет* та її фонетичні й словотвірні варіанти: *жа'кет* (Дн), *жи'кет* (Гл, Дн, Кн, Кнт, Ан, Дб, Вг), *жи'кетик* (Пщ, Ан). Сему 'верхня частина чоловічого костюма у вигляді куртки з рукавами й полами на застібці, звичайно з відкритим відкладним коміром' реалізовано назвами *п'іджак* (Лк, Бг, Дм, Кр, Тш, Ір, Пр, Гр), *п'іджак* (Дв) *п'іджа'чок* (Бг, Мл, Стб), *п'іжа'ч'ок* (Вг), *с'урту'ч'ок* (Стб). Уточнюючи інформацію про чоловічий піджак, інформанти утворюють складені назви за ДО «матеріал виготовлення» – *п'іджак із полот'на* (Дм), *п'іджак із коно'пел' ¹зам'іс'т' ¹вати* (Дм), *п'ід с'подом к'лоч'а* (Дм), *п'іджак ¹полусук'новий* (Лк) та «розмір» – *п'іджа'ч'ок дов'ген'кий* (Стб).

Семема 'хутровий одяг' є досить розгалуженою. Сему 'довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкіри хутром до середини' реалізує лексема *ко'жух*, її фонетичні та словотвірні варіанти: *ко'жух* (Пщ, Пд, Дн, Гл, Дм, Бг, Лк, Мл, МК, Кн, Кнт, Дв, Ст, Тш, Ір, Гр, Пр, Вг, Грб), *ку'жух* (Ан), *кожу'шок* (Бг), *кожу'шина* (Дмн), *ку'жушка* (Гр). Мовці ще добре пам'ятають диференційні ознаки цієї реалії, що вплинули на виникнення складених назв – атрибутивних і субстантивних словосполучень – за ДО «колір, забарвлення»: *ко'жух ко'рич'невий* (Лк, Кнт), *ко'жух ¹білий* (Гл, Дм, Ан, Кнт, Дб, Ів, Гр, Вг), *йак ¹бубон* (Дм), *'сивий ко'жух* (Кн), *ко'жух ¹сірий* (Ів), *'ч'орний ко'жух* (Гл, МК, Кн, Кнт), *'темний ко'жух* (Дн, Гр), *ру'дий ко'жух* (МК), *чир'воний ко'жух* (Дв), *ко'жух ¹темночир'воний* (Ів), *блис'кучий ко'жух* (Ст); за ДО «матеріал виготовлення» – *о'веч'ий ко'жух* (Лк, Ір), *'кожаний ко'жух* (Пд), *йа'кас' ш'курка* (Вг), *ко'жух з ш'кури* (Ір), *ко'жух з ¹в'івц'ів* (Ст), *ко'жух нас'под'і із о'вец'* (Пр), *п'ід с'подом о'веч'е* (Дмн), *ко'жух із ¹шерст'і* (Дб); за ДО «довжина» – *довгий ко'жух* (Дн, Ст), *ко'роткий ко'жух* (Дн), *коро'тен'кий ко'жух* (Ст), *ко'жух до кол'ін* (Дн, Вг), *здо'ровий ко'жух* (Ан); за ДО «особливості крою» – *розкл'о'шаний ко'жух* (Ір), *пр'а'мен'кий ко'жух* (Ір); за ДО «оздоблення» – *ком'ір ¹вишитий* (Пд), *кра'с'івий*

ко¹жух (Дн) /гарний ко¹жух (Ст), вишитий ко¹жух (Ст), об¹шито /разними ц¹в¹і¹тами (Грб); за ДО «спосіб виготовлення» – вич¹инит¹і ко¹жухи (Кнт), к¹рашин¹і ко¹жухи (Кнт), об¹шитий ма¹тер¹ійейу (Дб), /ринсом кра¹с¹івим по¹шите (Дмн). Реалізацію семи ‘кожух з дублених шкір’ в одній із говірок зафіксовано назвою дуб¹л¹онка (Пд). Назви /шуба (Іс, Бг, Млн, Дв), /шубка (Дб, Яс, Др) інформанти використовують на позначення верхнього зимового одягу з хутра.

Давні назви верхнього чоловічого одягу архаїзовані, їх важко актуалізувати в пасивному словнику мовців, оскільки обсяг знань про реалії вже редукований. У кількох говірках збережено назву жу¹пан (Дн, Дв) ‘старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти’. Сему ‘чемерка, старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду’ реалізує давня назва чу¹марка (Пщ, Дн, Дм), хоч здебільшого інформанти визначають її так: чу¹марка з /копкоюу (Пщ), на по¹доб¹їє /йупки /наки¹далос¹ на плеч¹і (Дн), йак од дош¹ч¹у плашч¹ (Дм), та¹ке йак кух¹вайка /т¹іл¹ки т¹рошки краси¹в¹іше (Ів), дов¹ген¹ке /р¹ас¹нен¹ке оту¹то (Пр), це та¹ке над¹ївалос¹ на /голови (Стб). Деякі мовці подають її з приблизними значеннями: так на йа¹когос¹ ч¹оло¹в¹іка ка¹зали (Лк), муж¹с¹ка ша¹пка /довга з о¹веч¹ (Бг), то дл¹а мужи¹к¹ів йа¹кас¹ /це у /западн¹ій /там по¹ширине во¹но // (Кр). Зрідка у свідомості діалектоносіїв збережена інформація про реалію, що передають описовими конструкціями. Наприклад, сему ‘бурка, верхній двополий чоловічий одяг з домотканого грубого сукна з відлогою’ пояснюють так: ко¹ротка йак /куртка (Дн), п¹їджак (Пщ, Бг), чоло¹в¹ічий п¹їджак (Бг), це на по¹доб¹їє плашч¹а та¹ке (Ір), то на /голови б¹іл¹шинст¹во над¹ївайец¹:а /з капи¹л¹ухом /од дош¹ч¹у (Ст), во¹на /ч¹орна /і /нач¹е блис¹куч¹а /наки¹далас¹а (Стб). Репрезентанти семи ‘сіряк, старовинний двополий верхній чоловічий одяг із домотканого грубого сукна’ перебувають у пасивному словнику: це п¹їджак (Пщ), це с¹вита /чу¹марка /та¹ке йак п¹їджа¹ч¹ок /т¹іки ва¹тове (Пд), це /йупка з кап¹ішоном /йак плашч¹ /теплий (Дн), це во¹но було до /тал¹її /і оце ж та¹к¹і кли¹ни були // це муж¹чини їх над¹ївали (Кнт). Деякі мовці сплутують значення лексеми бурка і подають інші: взут¹:а (Лк), це коро¹тен¹к¹і /буроч¹ки /то во¹ни були /разн¹і /із за¹моч¹ками // (Млн). Сема ‘кафтан, короткий одяг із полотна; довгий верхній одяг з полотна або доморобного сукна для жінок і чоловіків’: кафта¹нок – це на плеч¹і оди¹жинка (Пд), п¹їджак домо¹шитий (Дн). Застарілу назву кобеняк ‘суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою’ діалектоносії з говірок Київщини описують так: коби¹н¹ак на /голови над¹ївавс¹а /йак у жни¹ва /так на /воз¹і коби¹н¹а¹ком ук¹ривс¹а (Дмн); це так йак ти¹пер ви од дош¹ч¹у над¹ївайете плашч¹ /то з¹вавс¹а коби¹н¹ак (Тш); о¹т¹і шо биз ру¹кав /то називали їх коби¹н¹а¹ком (Ст).

Часом інформанти не пам’ятають назви, про реалію збережено тільки фрагменти інформації або якісь приблизні асоціації: сема ‘бекеша, чоловічий теплий одяг старовинного крою з брижами в стані’ в уяві діалектоносія репрезентує /шч¹ос¹ ох¹л¹але¹ (Пд), дехто говорить: це но¹сили за¹можн¹і /л¹уди (Гр), так йак с¹витка /т¹іки з кар¹манами /була /або /темно¹син¹а /або /с¹іра // св¹ат¹кова /то чир¹вона (Гр). Поряд із традиційними в мовленні інформантів старшого віку фіксуємо назви сучасного плечового вбрання: /майка, фут¹болка, с¹в¹ітер, свет¹рик (Грб), /бобоч¹ка, /тен¹іска (Кнт). Плечовий одяг був і залишається широко вживаним, він виконував не тільки захисну, а й естетичну функцію. У сучасних середньонаддніпрянських говірках назви досліджуваної лексико-семантичної групи засвідчено в складі приказок та фразеологізмів, що збагачують народне мовлення: ка¹зав пан /ко¹жух дам /та слово йо¹го /тепле // (Дм); сво¹їа со¹роч¹ка /ближч¹е до /т¹іла // (Дн), /т¹іко /кохта зду¹лас¹а [ГЗП, с. 35].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз назв плечового одягу в говірках Середньої Наддніпряни дає підстави стверджувати, що досліджувана лексико-семантична група має досить розгалужену структуру, об'єднуючи семантичні мікрогрупи. Засвідчений у говірках матеріал уможлиблює висновок про часткову втрату репертуару найменувань. У зв'язку з виходом із вжитку окремих реалій їхні назви вже архаїзовані та перейшли в пасивний словник мовців старшого віку, причому частину з них уже забуто.

У **перспективі** варто дослідити етимологію, мотиваційні ознаки, що лягли в основу окремих назв, розширити їхній репертуар, визначити принципи номінації та просторове варіювання назв плечового одягу в середньонаддніпрянських говірках південно-східного наріччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2011. 20 с.
2. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960. 108 с.
3. Гавадзин О. Я. Назви одягу, взуття, головних уборів, прикрас Покуття: структура, семантика, ареалогія : дис. кандидата філол. наук : 10.02.01. ДВНЗ «Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2014. 200 с.
4. Жуган Н. А. Лексика ткацтва в середньонаддніпрянських говірках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Черкаси, 2019. 20 с.
5. Мартинова Г. І. До проблеми зіставності лексичних одиниць у просторі й часі // Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекотології / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2017. С. 261–270.
6. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. Черкаси, 2000.
7. Непийвода Ф. А. Із спостережень над сільськогосподарською лексикою в говірках Черкащини // Праці X Республіканської діалектологічної наради. Київ : Видавництво АН УРСР, 1961. С. 90–94.
8. Очеретний А. Д. Говірки Уманського району Черкаської області : дис. ... кандидата філол. наук. Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. Київ, 1957. 252 с.
9. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглот : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2003. 19 с.
10. Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя: у світлі ізоглот : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Національна академія наук України. Київ, 2003. 534 с.

Умовні позначення використаних джерел

- СУМ – Словник української мови : в 11 томах. Том 4. Київ, 1973.
Ващенко – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків, 1960. 108 с.
ГЗП – Мартинова Г. І. Говірки Західної Полтавщини: зб. діалектних текстів. Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького. 2012.

Умовні позначення говірок

Бг – Богуславець, Гл – Гельмязів, Дн – Деньги, Дм – Домонтове, Лк – Лукашівка, Мл – Маліївка, Пд – Підставки, Пщ – Піщана Золотоніський район, МК – Малі Канівці, Мл – Мельники, Кр – Крутьки Чорнобаївський район, Іс – Іскрене Шполянський район, Кн – Кононівка, Кнт – Кантакузівка Драбівський район, Дб – Дубіївка, Ір – Ірдинь, Ст – Степанки, Яс – Яснозір'я

Черкаський район, Стб – Стеблів, Вг – Виграїв, Грб – Гарбузин, Др – Драбівка Корсунь-Шевченківський район Черкаська обл., Ан – хутір Антонівка село Триліси Олександрівський р-н Кіровоградська область, Дв – Дівички, Дм – Дем'янці, Тш – Ташань Переяслав-Хмельницький район Київська область, Гр – Гриньки, Пр – Пронозівка Глобинський район, Ів – Іванівка Семенівський район Полтавська область.

REFERENCES

1. Berezovska H. H. Strukturna orhanizatsiia ta heohrafiia nazv odiahu i prykras u skhidnopodilskykh hovirkakh : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. Kyiv, 2011. 20 s.
2. Vashchenko V. S. Slovnyk poltavskykh hovoriv. Kharkiv, 1960. 108 s.
3. Havadzyn O. Ya. Nazvy odiahu, vzuttia, holovnykh uboriv, prykras Pokuttia: struktura, semantyka, arealohiia : dys.... kand. filol. nauk : 10.02.01. DVNZ "Prykarp. nats. un-t im. Vasylia Stefanyka". Ivano-Frankivsk, 2014. 200 s.
4. Zhuhan N. A. Leksyka tkatstva v serednonaddniprianskykh hovirkakh : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. Cherkasy, 2019. 20 s.
5. Martynova H. I. Do problemy zistavnosti leksychnykh odynyts u prostori y chasi // Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvokolohii / Vidp. red. P. Yu. Hrytsenko. Kyiv : KMM, 2017. 518 s.
6. Martynova H. I. Linhvistychna heohrafiia Pravoberezhnoi Cherkashchyny. Cherkasy, 2000.
7. Nepyivoda F. A. Iz sposterezhen nad silskohospodarskoiu leksykoiu v hovirkakh Cherkashchyny // Pratsi XX Respublikanskoï dialektolohichnoi narady. Kyiv : Vydavnytstvo AN URSSR, 1961. S. 90–94.
8. Ocheretnyi A. D. Hovirky Umanskoho raionu Cherkaskoi oblasti : dys. kand. filol. nauk / Kyivskiy derzhavnyi pedahohichnyi instytut imeni O. M. Horkoho. Kyiv, 1957. 252 s.
9. Tyshchenko T. M. Podilsko-serednonaddniprianske sumizhzhia u svitli izohlos : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. Kyiv, 2003. 19 s.
10. Shcherbina T. V. Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia: u svitli izohlos : dys... kand. filol. nauk : 10.02.01. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Kyiv, 2003. 534 s.

Бобер Тетяна Борисівна, аспірантка кафедри українського мовознавства та прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна).

Бобер Татьяна Борисовна, аспірантка кафедри українського язукознавства и прикладной лингвистики Черкаского национального университета имени Богдана Хмельницкого (Украина).

Bober Tatiana Borysivna, Postgraduate student of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Ukraine).

Стаття надійшла: 12.11.2019

Статтю прийнято до друку: 19.11.2019